

ГОВІРКИ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ ЯК ОБ'ЄКТ СЛОВНИКАРСТВА ТА ЛІНГВОГЕОГРАФІЇ

Анотація. У статті досліджуються нижньонадніпрянські степові говірки як об'єкт словникарства. Основна увага зосереджується на аналізі лексикографічних праць С. П. Самійленка та В. А. Чабаненка.

Ключові слова: С. П. Самійленко, В. А. Чабаненко, говірки Нижньої Наддніпрянщини.

Summary. The main objective of the article is the steppe dialects of the bottom Dnepr in territory of Ukraine as a way of compiling dictionaries. The main attention is concentrated on the analyses of lexicographical works of S. P. Samijlenko and V. A. Chabanenko.

Key words: S. P. Samijlenko, V. A. Chabanenko, dialects of the bottom Dnepr.

У зв'язку з 75-річчям Запорізького національного університету та 100-річчям від дня народження професора С. П. Самійленка, що широко відзначалися в наукових колах у 2006 році, помітно зростає увага до мовознавчої спадщини видатного вченого.

С. П. Самійленко наголошував, що говірки Запорізької області заслуговують на спеціальну увагу. Теоретичний інтерес до них спричинений був "історичним минулим цього краю, і своєрідністю заселення та дозаселення його носіями різних діалектних угруповань, і тими змінами, що відбувалися в говірках Запорізької області на протязі останніх століть" [2: 31]. Практичний же інтерес до цих говірок визначається, за С. П. Самійленком, "потребами вивчення живої мови, потребами використання багатств народної мови і піднесення культури мови" [2: 31]. Учений визначає одне з першочергових завдань наукового дослідження живих говірок Запорізької області – "призбирування й систематизацію" фактичного матеріалу для надання опису системи цих говірок, визначення ступеня близькості їх до загальнонародної української мови, зокрема літературної. Статтею визначено основні джерела для характеристики говірок Запорізького краю: "а) записи живих говірок на території Запорізької області і частково суміжних областей; б) записи зразків усної народної творчості на території Запорізької області і частково суміжних областей; в) історичні документи, що зберігаються в архівах Запоріжжя, Дніпропетровська, Києва, Харкова і інших міст України; г) художні твори письменників Запоріжжя і Запорізької області; д) топонімічні назви Запорізького краю" [2: 32]. С. П. Самійленко вважав, що на підставі названих джерел мали бути схарактеризовані фонетична, акцентологічна, граматична, словотворча, лексико-фразеологічна системи говірок, а також стилістичні особливості цих систем. Така точна та вичерпна характеристика різних систем говірок Запорізького краю "дозволить виявляти, встановлювати: а) структурні взаємозв'язки між окремими системами (співсистемами) говірок; б) характер і напрям історичних змін у кожній із співсистем; в) специфічні риси нижньонадніпрянських степових говірок у порівнянні із східно- і західностеповими говірками; г) риси, типові для всіх степових говірок південно-східного наріччя української мови; д) характер взаємозв'язків між

нижньонадніпрянськими степовими говірками української мови і російськими та болгарськими говірками, що є на території Запорізької області; е) процеси нівелювання говірок внаслідок, головним чином, міждіалектних контактів у дореволюційний період і впливу літературної української мови в радянську епоху" [2: 32]. Завдання щодо вивчення живих говірок Запорізької області, сформульовані С. П. Самійленком на початку 60-их рр. ХХ ст., стали основою наукових досліджень багатьох учених. У цій статті маємо за мету розглянути говірки Нижньої Наддніпрянщини як об'єкт словникарства та лінгвогеографії.

Насамперед зазначимо, що один із учнів ученого – В. А. Чабаненко – упродовж десятиліть збирає і вивчає діалектну лексику. Наслідком цієї копіткої роботи став укладений ним "Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини" (т.1-4, 1992-1994 рр.), який, без сумніву, є живодайним джерелом для багатьох дослідників (І. Г. Ліпкевич, Л. П. Денисенко та ін.). До реєстру словника включено понад 10000 слів, не рахуючи тих, що подаються як посилання. Абсолютну більшість реєстрових одиниць складають говіркові слова, зібрані самим укладачем протягом 1955-1985 років та студентами-філологами Запорізького педінституту протягом 1967-1990 років у 350 населених пунктах на території Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської і частково Донецької, Миколаївської та Кіровоградської областей. Крім цих одиниць, лексикографічно опрацьовано близько тисячі слів, зафіксованих фольклористичними й етнографічними записами другої половини ХІХ – початку ХХ ст., які виконані І. Манжурую, Я. Новицьким, І. Бесарабою, Д. Яворницьким ("Словник української мови", 1920), О. Курило, Г. Залюбовським та іншими дослідниками в 175 населених пунктах колишніх Катеринославської, Таврійської та Херсонської губерній. Тому словник може вважатися певною мірою історичним, таким, що показує еволюцію місцевої говіркової лексики за останні півтора століття. Слова у словнику визначаються за граматичною, стилістичною, галузевою приналежністю за допомогою умовних скорочень та позначок [6: 3-5].

О. Т. Гончар у статті "Нотатки із сьогодення", надрукованій в газеті "Літературна Україна" у лютому 1994 року, високо оцінив цей словник: "...У

Запоріжжі з'явилася друком "Хортиця", а ще в цьому ж південному місті, де проімперське чиновництво стільки доклало старань для викоринення української мови, торік надруковано чотиритомний "Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини" – наслідок багаторічної праці професора Віктора Чабаненка..." Трохи раніше, 19 січня 1994 року, письменник у листі особисто подякував ученому: "Вельмишановний Вікторе Антоновичу! "Словник говірок" одержано, робота величезна! Гадаю, подякує Вам за неї кожен, хто дорожить українською мовою. Дякую і я. Нових звершень Вам у цьому 1994 році! Вітаю Вас. Олесь Гончар".

У 1996 р. за "Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини" та "багаторічну невтомну діяльність у справі збереження історико-культурної спадщини України" Українським товариством охорони пам'яток історії та культури В. А. Чабаненку присуджено премію імені П. Чубинського, а у 1999 р. Запорізьким обласним відділенням Українського Фонду культури – премію імені Я. Новицького за збереження, збирання та видання пам'яток усної народної творчості Запорізького краю.

У 1992 році видано збірку "Мудре слово. Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини" [1: 3-4]. Вона містить майже три з половиною тисячі укладених за алфавітним принципом прислів'їв та приказок, що побутували та побутують на Нижній Наддніпрянщині. Говіркові фонетичні, граматичні та лексичні особливості усталених висловів збережено, після реєстру фразеологізмів вміщено словничок значень подібних лексем для полегшення розуміння говіркових особливостей.

Логічним продовженням роботи над паремійним багатством регіону стала збірка "Гартоване слово: Постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини" (1995), у якій вперше в історії української діалектної лексикографії В. А. Чабаненко подав постійні порівняння, вживані в говірках одного регіону [4: 3].

Збережені говіркові фонетичні, граматичні та лексичні особливості і в "Фразеологічному словни-

ку говірок Нижньої Наддніпрянщини" (2001) та історико-топонімічному словнику "Великий Луг Запорозький" (у 2000 році за видання цього словника В. А. Чабаненко отримав премію ім. Д. Яворницького).

У 2005 році в Запоріжжі видано словник "Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини", в якому В. А. Чабаненко вміщує понад 12000 прізвиськ мешканців 254-х населених пунктів Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської областей. Для укладання реєстрових статей використано матеріали, здобуті шляхом прямого спостереження й анкетування протягом 1963–2003 років як самим укладачем, так і його учнями (студентами Запорізького національного університету), колегами, родичами. У передмові подається детальна класифікація прізвиськ за різними аспектами (за кількістю осіб, за мотивацією, за сферами побутування), характеристика розмаїття способів, якими прізвиська творяться. Словникові статті містять мотивацію прізвиська. Подано синонімічні, антонімічні, омонімічні прізвиська, популярні, частовживані та рідкісні, одиничні, а також різноманітні джерела впливу на прізвиська. У передмові В. А. Чабаненко наголошує, що на "прізвиська, які вживають мовляни середнього й старшого віку (особливо мешканці сіл), накладають помітний відбиток місцеві говірки" [5: 8], тому такі прізвиська подаються із збереженням говіркових фонетичних, граматичних та лексичних особливостей.

Можна додати, що професором була створена наукова школа "Соціолінгвістична ситуація на Нижній Наддніпрянщині". До школи належать такі вчені-мовознавці, як Л. П. Денисенко, І. Г. Ліпкевич, В. М. Пачева, С. В. Сірик, І. І. Ільченко та інші.

Як бачимо, історія дослідження лексики Нижньої Наддніпрянщини налічує більш як п'ятдесят років. Систематичне та наукове обстеження цього діалектного ареалу є особливо актуальним для вивчення еволюції говорів українського діалектного континууму.

Література

1. Мудре слово: Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини/ Упор. В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 1992. – 162 с.
2. Самійленко С. П. Про деякі підсумки і завдання вивчення живих говірок Запорізької області // Доповіді та повідомлення на конф., присвяченій підсумкам науково-дослід. роботи ЗДПІ за 1962: Тези. – Запоріжжя: ЗДПІ, 1962. – С. 31–33.
3. Чабаненко В. А. Великий Луг Запорозький. Історико-топонімічний словник. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 331 с.
4. Чабаненко В. А. Гартоване слово: Постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя: ЗДУ, 1995. – 164 с.
5. Чабаненко В. А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини: Словник. Книга I. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. – 260 с.
6. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т. I: А-Ж. – Запоріжжя: ЗДУ, 1992. – 324 с.
7. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя: Стат і Ко, 2001. – 201 с.